

УДК 316.61:378.1

Розбудова цілісного системного бачення конструювання громадянської ідентичності в рамках освітнього процесу вищої школи

В.А. КРЕЧЕТОВА

Донецький національний технічний університет, м. Донецьк, Україна

E-mail: 2002verak@mail.ru

Авторське резюме

Термін «громадянська ідентичність» у міждисциплінарному колі гуманітарних наук досі не набув однозначності в трактовках, суттєво залежачи від сфери дослідницької уваги вченого і його поглядів на сутність громади, етносу, держави, нації. Після проведеного аналізу змістовних ознак громадянської ідентичності було сформульовано визначення, що поєднує в собі погляд зовні, тобто визнання соціумом приналежності індивіда до певної групи, та зсередини, як результату самоідентифікації.

На основі вдосконаленого визначення, яке рекомендується до загального вживання, розбудовано цілісне системне бачення громадянської ідентичності та умов її конструювання у студентській молоді в рамках вузівського освітнього процесу. За допомогою емпіричного виміру визначено, що студентська молодь має готовність сприйняття виховних заходів, спрямованих на підвищення рівня громадянської ідентичності, витоком яких є вища школа.

Ключові слова: ідентичність, громадянська ідентичність, конструювання громадянської ідентичності, вузівський освітній процес.

Development of the holistic and systematic view concerning the construction of civic identity within the frames of educating process in higher education facilities

V.A. KRECHETOVA

Donetsk national technical university, Donetsk, Ukraine

E-mail: 2002verak@mail.ru

Abstract

The term «civic identity» in an interdisciplinary range of the humanities have not received unambiguous in interpretation, being essentially dependent on the scope of the research focus of the scientist and his views on the nature of society, the ethnic group, the state of the nation. After the analysis of meaningful signs of civic identity was formulated definition, combining look outside, as recognition of an individual's social environment supplies to a particular group, and look inside, as a result of self-identification.

On the basis of improved definition, which is recommended for universal use, holistic and systematic view concerning the civic identity and conditions of its construction within the frames of education process in higher education facilities has been developed. With the help of empiric measurement it has been found, that young students could be ready to perceive the educational measures provided by a higher education institution, designed to increase the level of the civic identity.

Keywords: identity, civil identity, construction of civil identity, process of the higher education.

Постановка проблеми. Від самого моменту проголошення незалежності проблема націєтворення є відкритою в Україні, і такий вік існування проблеми аж ніяк не зменшує її актуальності. Переважна більшість дослідників та експертів з цього питання впевнені, що Україна потребує політичної нації, і погоджуються з тим, що одним із найбільш ефективних механізмів соціокультурної консолідації, конструювання загальнонаціональної і громадянської ідентичності може виступати саме освіта.

У переліку функцій освіти є соціально-політична (формування високого рівня

загальної культури та освіченості як передумови зміцнення політичної незалежності держави, національної безпеки та досягнення громадянської єдності нації) і функція трансляції культури (духовний розвиток людини, формування її духовно-моральних орієнтирів) [1, с.11]. Набуття певного рівня громадянської ідентичності в житті індивідуального соціального суб'єкта, як правило, завершується у віковому періоді до початку повноцінного дорослого життя, а для більшості громадян України одночасно в рамках навчального закладу здійснюється цілісний освітньо-виховний процес, який

може бути усвідомлено спрямованим на конструювання ідентичності молоді людини.

За радянських часів освіта дуже ефективно виконувала ці функції, хоча те, наскільки доброю і «сприятливою» для сучасного розвитку пострадянських суспільств була ідентичність, розповсюджувана інститутом освіти в ті часи, дуже суперечливе питання. На жаль, державні лідери України протягом перших років незалежності абсолютно не приділяли уваги проблемам соціалізації молоді в дусі формування політичної нації в Україні, тому щонайменше одне студентське покоління соціалізувалось поза свідомим впливом держави. Громадянська ідентичність такої соціальної групи, як студенти, є дуже важливою, оскільки завжди, в усіх суспільствах вони були найбільш освіченою, активною і амбіційною рушійною силою соціальних перетворень. Порівняно з іншими прошарками соціума, студенти мають вищий рівень внутрішньої свободи, знання сучасних технологій, розуміння того, що потрібно змінити як у своєму, так і в суспільному житті, і бажання участі в соціальних перетвореннях, тому що у переважній більшості не обтяжені сім'єю і постійною роботою. Так, під час «арабської весни» революцій саме об'єднані через соціальні мережі студенти з сучасними мобільними телефонами склали основний контингент протестувальників, досягнувши успіху в поваленні тоталітарних режимів.

Тому очевидно, що в наш час необхідною умовою для збереження та розвитку держави є формування у студентів поваги до існуючого конституційного ладу і необхідності дотримання діючих законів, що може бути забезпечено за допомогою підвищення рівня громадянської ідентичності.

Хоча освіта в демократичному суспільстві не може і не має до чогось змушувати, це не спростовує необхідності конструювати ідентичність студентів, бо якщо не робити це свідомо і цілеспрямовано, з розумінням існуючих тенденцій, вплив освітніх закладів все одно відбуватиметься, але побічно і неконтрольовано, з непрогнозованими наслідками. Навчальні заклади всіх рівнів грають важливу роль у соціалізації, та саме вищі навчальні заклади випускають сформованих повноцінних громадян країни.

Отже, зважаючи на викладені вище аргументи, актуальність проблеми визначення цілісного системного бачення конструювання громадянської ідентичності в рамках освітнього процесу вищої школи не викликає сумнівів.

Аналіз досліджень і публікацій. Слід зазначити, що в наукових пошуках останніх

десятиліть радянської доби та ХХ століття простежується прагнення до технологізації освітнього процесу з метою надання гарантованого результату навчання і розвитку. Педагогічну категорію, що позначає цей процес – «формування» – в соціологічному ключі варто позначити як «конструювання».

Проблематика ідентичності та ідентифікації ґрунтовно вивчалась у численних роботах українських та російських науковців: Л. Авер'янової, В. Арбеніної, Т. Воропай, В. Малахова, Г. Остроухової, Л. Сокур'янської та інших.

Питанням концептуалізації громадянської ідентичності в Україні приділено увагу в роботах Д. Арабаджієва, Є. Головахи, М. Шульги.

Серед великої кількості наукових досліджень щодо націєтворчих процесів і формування (конструювання) національної та громадянської ідентичності, на жаль, практично відсутні роботи, у яких би освіта як чинник формування громадянської ідентичності була розглянута більш докладно, тому в цьому контексті варто згадати розвідки С. Мітрьєва, О. Проскуріна, Л. Філіппової та В. Циби, і окрему зацікавленість для опрацювання теми викликає праця В. Алтухова, який приділяв увагу проблемі формування цілісного образу України в умовах технічного вищого навчального закладу [2].

В освітянському дискурсі управлінські механізми освіти стають предметом спеціальних досліджень В. Астахової, В. Бакірова, В. Вікторова, В. Заболотнього, В. Кременя, В. Кіпеня та ін. Сучасні вітчизняні дослідження В. Андрущенко, В. Астахової, Л. Белової, Т. Єрмакової, Є. Подольської, Л. Сокур'янської спрямовані на вивчення соціокультурної обумовленості освіти та виховання, в тому числі навчання впродовж життя. Водночас комплексний соціологічний аналіз впливу освіти як соціального інституту на конструювання громадянської ідентичності досі не проведено, і всі роботи в цьому напрямку зберігають свою актуальність.

Мета дослідження. Питання нашого дослідження полягає в тому, чи може освітній процес вищої школи бути дієвим чинником конструювання громадянської ідентичності в Україні. Цікавим є те, наскільки спроможні зусилля «соціалізаторів» (педагогів у широкому розумінні, тих, хто допомагає у соціалізації молоді) привести до запланованого результату в такій царині, як людські цінності.

В українському суспільстві є потреба осмислення того, яким чином освіта може конструювати (та вже конструює) ідентичність

студентства – головного резерву формування інтелігенції і запоруки існування політичної нації.

Отже, метою нашого дослідження є розбудова цілісного системного бачення умов конструювання громадянської ідентичності студентської молоді в рамках вузівського освітнього процесу. Для цього необхідно вирішити три завдання, безпосередньо пов'язаних з громадянською ідентичністю: 1) віднайти її основні змістовні ознаки; 2) вдосконалити визначення поняття шляхом поєднання внутрішнього та зовнішнього контексту приналежності до спільноти; 3) з'ясувати керovanість її утворення і розвитку під час отримання вищої освіти.

Емпіричною базою є соціологічні дослідження, проведені Лабораторією проблем вищої школи та кафедрою соціології Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія» за участю автора: «Формування громадянської позиції студентства в умовах розвитку української державності» (2001 р., N =566, 12 ВНЗ, 2012 р., N=600, 14 ВНЗ, опитування п'ятикурсників, у вибірці забезпечено представництво основних типів ВНЗ, які є в м.Харкові).

Виклад основного матеріалу. Першим завданням, необхідним для досягнення мети дослідження, є віднадження змістовних ознак громадянської ідентичності. Як відомо, слово «ідентичність» в усіх європейських мовах походить від латинських *identificare* – ототожнювати; *identicus* – тотожний, однаковий. Але на відміну від української та російської, де синонімами ідентичності є «тотожність» та «автентичність», *identity* англійською, *identite* французькою, *Identität* німецькою має ще одне значення – особа, особистість, тому європейську ідентичність найчастіше розуміють як відчуття або почуття (*sense, feeling*) належності до певної спільноти [3, с. 3].

З урахуванням історії соціологічного розгляду ідентичності її аналіз може здійснюватися в кількох площинах, які виокремлюють етапи досліджень цього напрямку. Так, починаючи з античних часів, ідентичність розглядалась як фіксована сутність певної особи або спільноти, щось незмінне, притаманне з народження чи, у розширеному варіанті, з моменту якогось символічного, містичного або юридичного акту (що може відбутись тільки з волі вищих сил, наприклад, посвячення у воїни, хрещення, одруження, коронація, отримання підданства тощо). Натомість модерні та постмодерні соціальні теорії вважають динамічність

основною ознакою ідентичності.

Модерні концепції вважають, що людина може стати вільною, обрати громадянство, релігію, місце проживання і роботи самостійно, але така зміна ідентичності є визначною подією в житті індивіда, потребує значних зусиль з його боку і визнання від інших, і не кожен може здійснити такий крок навіть один раз у житті, а декілька таких подій протягом життя практично неможливі.

Визначною особливістю постмодерну є те, що зміни ідентичності можуть відбуватись з кожною особою, як завгодно часто – хоч декілька разів на добу, не потребують значних зусиль і дозволу з боку інших осіб, при цьому є легким і необтяжливим завданням. Кожен може бути протягом дня зовсім різним, і це не є лукавством, що вважається неприпустимим в класичному і модерному розумінні ідентичності, а навпаки, цілком природно для кожної людини.

Тому в постмодерному розумінні ідентичності її конструювання є набагато простішим, ніж у модерному або класичному.

Традиційне із стародавніх часів уявлення про ідентичність припускало розгляд її основи у вигляді субстанції: «субстанція – автономне буття, що триває – самодостатнє, самототожне, і з усіх філософських начал воно найтісніше пов'язане з самоідентичністю» [4].

Але в модерні часи стало ясно, що розуміння ідентичності як субстанції придатне лише для об'єктів і неприйнятне для суб'єктів. Субстанціальна ідентичність – це ототожнення людини з такими природними об'єктами, як фізичне тіло, родина, і в цих рамках визначальними є біологічні батьки, брати, сестри, але в соціальній ідентичності переважає не натуралістична, а ціннісна складова. Людина може ототожнювати себе з іншими через спільні ідеї, релігію, мову, визначати себе через самоназву або символ. Така ідентичність спирається на щось можливе й бажане.

Варто відзначити, що в античні часи людина також могла зректись своєї ідентичності, змінивши релігію і, покинувши своїх біологічних батьків, братів і сестер, знайти нову родину, але для цього їй мали визнати вищі сили в особі вповноважених представників тієї спільноти, до якої людина бажала приєднатись, і провести її через визначений містичний ритуал. Після цього шляху назад звичай вже не було, і ображені брати нерідко вважали за честь вбити такого відступника. Отже, самому оголосити себе прихильником якоїсь релігії або мігрантом до іншої спільноти було просто небезпечно для життя.

На сучасному етапі центр наукового інтересу і вітчизняних, і закордонних соціологів концентрується навколо етнічної/національної й етнополітичної ідентичності. В Україні це обумовлено процесом національного та державного будівництва, а в розвинутих країнах – глобалізацією з її руйнівними наслідками для національних держав та етнічних культур, хоча громадянська ідентичність також викликає значну зацікавленість дослідників.

Перш за все, під «громадянським» явищем можна розуміти формальні, легальні, тобто відповідні діючому законодавству, феномени, але громадянська ідентичність може бути розглянута повноцінно, у відповідності із реальними життєвими процесами, лише з урахуванням як формальних, так і неформальних аспектів соціальних практик.

Іншою змістовною ознакою у розгляді поняття «громадянська ідентичність» є її зв'язок з поняттям громадянського суспільства. Історично громадянська дійсність розгорталась таким чином, що, за словами Е. Шилза, на які спирається А. Карась, «національність є необхідним інгредієнтом, можливо, навіть передумовою для громадянського суспільства»[5]. Детальний аналіз громадянської ідентичності, її взаємозв'язку з громадянським суспільством, а також сутності і проблем виміру проведено в нашій попередній роботі [6], тож відзначимо лише важливі для подальшого аналізу моменти.

Так, В. Іванов розуміє громадянську ідентичність як спільну ідентичність усіх громадян тієї чи іншої країни, важливими для збереження і розвитку якої є такі норми, як «рівність усіх громадян перед законом», «безпека особи», «дотримання прав людини», «соціальні гарантії»[7, с. 10].

Г. Остроухова та Р. Шейко ілюструють, що не існує протиріччя між розумінням громадянської ідентичності як належності до держави та громадянського суспільства. Щоправда, малася на увазі права держава. За результатами їх аналізу, для тих, хто відчуває себе громадянином своєї країни, більш вагомими є користь, принесена суспільству; участь у суспільному житті, у вирішенні проблем [8, с. 170].

Дослідження Філіппової Л.Є. присвячено поглядам Чарльза Едварда Мерріама в тому числі на громадянське виховання і освіту, яким він відводив центральне місце в досягненні політичної згоди й інтеграції суспільства. Доведено, що Мерріам створив досить об'ємну модель громадянського виховання соціально активного громадянина,

і його роботи здійснили значний вплив на подальшу розробку цієї проблематики в США [9, с. 20], що відповідає конструктивістській позиції у дослідженні громадянської ідентичності.

Другим завданням є вдосконалення поняття «громадянська ідентичність» шляхом поєднання внутрішнього та зовнішнього контексту приналежності до спільноти, формального визнання такої приналежності.

У нашій попередній роботі [6] зазначено, що саме визначення громадянської ідентичності у проаналізованих наукових джерелах практично не зустрічається, і більше того, Л. Сокур'янська та Г. Остроухова [10] стверджують, що лише в енциклопедії з соціології знайшли такі дефініції: «Громадянська ідентичність – це:

1) усвідомлення приналежності до спільноти громадян тієї чи іншої держави, що має для індивіда значущий зміст;

2) феномен надіндивідуальної свідомості, ознака (якість) громадянської спільноти, що характеризує її як колективного суб'єкта» [11, с. 349]. «Наведені вище визначення не заперечують одне одного, а лише характеризують різні прояви громадянської ідентичності – особистісний та груповий» [10, с. 521].

Першим впадає в очі те, що обидва визначення містять психологічну категорію «свідомість». Друге – вони пов'язують індивідуальне з груповим. У вдосконаленому визначенні необхідно поєднати обидва контексти – і зовнішнє віднесення індивіда до групи, і його внутрішнє схвалення такого віднесення, для чого доцільно скористатись частиною цього визначення, де йдеться про значущість приналежності індивіда. Якщо обмежитись констатацією лише внутрішнього аспекту, то визначення могло б виглядати наступним чином: приналежність індивіда до спільноти громадян тієї чи іншої держави, що усвідомлюється ним та має для нього позитивний значущий зміст. Але в такому випадку кожен індивід зможе самостійно визначати себе громадянином будь-якої держави, абсолютно не цікавячись думкою спільноти і незважаючи на встановлені формальні правила отримання громадянства. Уявіть ситуацію, коли кілька десятків тисяч осіб прибувають на територію якої-небудь країни, оголошують, що до них прийшло усвідомлення приналежності до спільноти її громадян, і вимагають дотримання їхніх прав та соціальних гарантій.

Підкреслити зовнішній аспект можна тим, що надати додатковим словом певного об'єктивного значення, підтвердження

визнання приналежності індивіда до спільноти самою цією спільнотою. Для цього доцільно врахувати сам факт громадянства, яке фіксується наявністю паспорта.

Тож кінцевий варіант визначення пропонуємо такий: громадянська ідентичність – формально зафіксована приналежність індивіда до спільноти громадян тієї чи іншої держави, що усвідомлюється ним та має для нього позитивний значущий зміст. Виходячи з визначення, можна стверджувати, що громадянська ідентичність є найвищим проявом соціальної ідентичності, й окреслити шляхи її конструювання.

Третє завдання складає у з'ясуванні керованості утворення і розвитку громадянської ідентичності під час здобуття вищої освіти. Для більшості громадян України навчання у ВНЗ збігається з періодом, коли особистість набуває якостей та рис, які визначатимуть її поведінку у подальшому житті [12, с. 392]. На думку Л. Белової, «головний зміст зміни стратегії освіти, її модернізації полягає саме у визначенні виховання найважливішою метою освітньої діяльності» [13, с. 576].

У рамках виконання цього завдання

далі проведено аналіз чинників формування громадянської ідентичності студентів та методів її конструювання в освітньому процесі на основі емпіричного виміру відтермінованих у часі відповідей студентів харківських ВНЗ. Серед усіх запитань проведеного дослідження в цій статті звернемо увагу до відповідей лише на два найбільш показові. У першому з них (див. табл. 1) респондентам пропонувалось оцінити роль певних соціальних інститутів та спільнот у набутті громадянської ідентичності. Для визначення готовності до прийняття виховних заходів, спрямованих на підвищення громадянськості, необхідно розділити одночасний вплив факторів макро-, мезо- та мікрорівнів.

Навчально-виховні заходи віднесено до мезорівня, тому що в кожному з навчальних закладів, які працюють за програмами, затвердженими МОН України, здійснюється адаптація загальнодержавних вимог до умов регіону, традицій і специфіки закладу тощо, отже, трансляція елементів громадянського виховання визначається специфікою їх конструювання у ВНЗ.

При аналізі цих результатів насамперед слід зазначити визнання респондентами

Таблиця 1. Відповіді студентів м. Харкова на запитання «Яку роль, на Ваш погляд, відіграють у громадянському вихованні?» у відсотках до загальної кількості тих, що обрали відповідний варіант відповіді на запитання

№	Соціальний рівень	Варіанти відповіді	Першорядну		Другорядну		Не відіграють ніякої ролі		Вагаюсь відповіді		Немає відповіді	
			2012	2001	2012	2001	2012	2001	2012	2001	2012	2001
1	Мікро	Сім'я	88,5	84,4	8,0	11,3	1,0	1,4	0,5	2,5	2,0	0,4
2	Мезо	Релігійні організації	16,2	7,6	40,3	35,1	29,8	36,4	11,0	20,5	2,7	0,4
3	Мезо	Політичні партії	13,8	17,3	37,1	43,1	34,5	23,6	11,3	15,6	3,3	0,4
4	Мезо	Суспільні рухи	18,8	23,4	43,0	44,6	25,8	15,8	8,3	15,8	4,2	0,4
5	Мезо	Навчально-виховні заходи	49,0	64,6	39,0	27,0	6,5	2,7	1,8	5,4	3,7	0,4
6	Мезо	Професійні об'єднання	24,5	15,6	48,7	47,4	18,8	15,6	5,0	21,0	3,0	0,4
7	Мезо	Творчі товариства	28,7	15,1	44,8	41,7	17,8	22,5	5,7	20,3	3,0	0,4
8	Макро	Громадськість	41,5	41,0	39,6	36,4	12,0	6,7	3,7	15,5	3,2	0,4
9	Макро	Суспільство загалом	49,2	51,1	34,7	29,3	10,2	7,7	3,2	11,5	2,7	0,4
10		Інше	8,5	2,9	16,7	-	13,7	-	10,7	-	50,5	-

найвищої ролі сім'ї, яке зросло на 4 %. Друге місце посідає «суспільство загалом» – близько половини усіх респондентів. На третьому місці в 2012 році опинились навчально-виховні заходи, але в порівнянні з 2001 роком констатовано відчутний спад – від 64,6 % до 49 %. Варто зазначити, що показник тих, хто вважає, що навчально-виховні заходи не відіграють ніякої ролі, хоча і зріс з 2,7 % до 6,5 %, залишається на другому місці після сім'ї, кількість незалежних від впливу якої від 1,45 % зменшилась до 1 % у 2012 році.

З допомогою наступного запитання була виявлена оцінка ефективності освітніх чинників формування громадянськості студентською молоддю. У таблиці 2 наведені результати у відсотках до числа респондентів, які мали можливість обирати кілька варіантів, тому сума у стовпчиках перевищує 100 %.

Таблиця 2. Відсотки відповідей студентів м. Харкова на запитання «Які методи формування громадянськості, на Ваш погляд, сьогодні найбільш ефективні?»

№	Варіанти відповідей	2012 р.	2001 р.
1	Лекції із громадянського виховання	27,5	43,1
2	Репортажі в засобах масової інформації	38,6	63,3
3	Релігійні бесіди	6,5	4,1
4	Історичний приклад	18,5	40,3
5	Вивчення творів літератури і мистецтва	17,2	33,6
6	Особистий приклад	23,0	39,7

Оскільки в 2001 році студенти обирали більшу кількість варіантів, відсотки зазначених відповідей для наочності проранжовані в таблиці 3. Лекції стабільно мають ранг 2, що підтверджує їх важливість і прийнятність.

Таблиця 3. Ранжування відповідей студентів м. Харкова на запитання «Які методи формування громадянськості, на Ваш погляд, сьогодні найбільш ефективні?»

№	Варіанти відповідей	2012 р.	2001 р.
1	Лекції із громадянського виховання	2	2
2	Репортажі в засобах масової інформації	1	1

3	Релігійні бесіди	6	6
4	Історичний приклад	4	3
5	Вивчення творів літератури і мистецтва	5	5
6	Особистий приклад	3	4

Бачимо, що лише історичний та особистий приклади (3 і 4 ранги) помінялись місцями, тож можна констатувати стійкість ієрархії чинників формування громадянськості у студентській свідомості в масштабі часу.

Висновки. Генеза ключового поняття нашого дослідження «громадянська ідентичність» в міждисциплінарному колі гуманітарних наук поліцентрична в напрямку збільшення різноманітності разом зі змінами поглядів на сутність громади, етносу, держави, нації, тому термін досі не набув однозначності в трактовках, суттєво залежачи від сфери дослідницької уваги вченого.

Після проведеного аналізу змістовних ознак громадянської ідентичності було сформульовано визначення, що поєднує в собі погляд зовні, тобто визнання соціумом приналежності індивіда до певної групи та зсередини, як результату самоідентифікації: громадянська ідентичність – це формально зафіксована приналежність індивіда до спільноти громадян тієї чи іншої держави, що усвідомлюється ним та має для нього позитивний значущий зміст. Наведене вдосконалене визначення рекомендується до загального вживання в роботах близької тематики і як основа цілісного системного бачення конструювання цієї визначальної для держави властивості молодого людини.

Набуття ідентичності індивідуального соціального суб'єкта, як правило, завершується у віковому періоді до початку повноцінного дорослого життя. Одночасно з цим для більшості громадян України в рамках навчального закладу проваджується освітньо-виховний процес, який можна усвідомлено спрямувати на її конструювання. Така можливість підтверджується даними емпіричних досліджень, проведених з інтервалом в 11 років у харківських вищих навчальних закладах. Розділяючи вплив факторів макро-, мезо- та мікрорівнів, можна констатувати достатню готовність студентської молоді до сприйняття цілеспрямованого конструювання громадянської ідентичності, а саме – лекцій з громадянського виховання й навчально-виховних заходів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Єрмакова Т.Г. Функції освіти в умовах її регіоналізації: зміст і рівень виконання: автореф. дис. ... канд. соціол. наук: 22.00.04 [Текст] / Т.Г. Єрмакова; Харківський нац. ун-т. внутр. справ. – Х., 2008. – 24 с.
2. Алтухов В.М. Проблеми формування цілісного образу України на заняттях з української мови в умовах технічного ВНЗ [Текст] / В.М. Алтухов // Стосунки Сходу та Заходу України: суб'єкти, інтереси, цінності: Зб. наук. праць; наук. ред. І.Ф. Кононов. – Луганськ: Знання, 2007. – С. 247-256.
3. Козловець М.А. Ідентичність: поняття, структура і типи [Текст] / М.А. Козловець // Вісник Житомирського держ. ун-ту ім. І. Франка. – 2011. – Вип. 57. – С. 3-9.
4. Хоружий С.С. Алфавит идентичности [Электронный ресурс] / С.С. Хоружий // Искусство кино. – 2001. – № 9. – Режим доступа: <http://kinoart.ru/archive/2001/09/n9-article15>.
5. Карась А. Громадянське суспільство в аспекті дискурсивно-етичних практик: український контекст [Електронний ресурс] / А. Карась. – Режим доступу: <http://ukrlife.org/main/cxid/8gromsus.doc>.
6. Кречетова В.А. Сутність і проблеми виміру громадянської ідентичності [Електронний ресурс] / В.А. Кречетова. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/natural/vkhnu/Soc_dos/2009_844/articles/Krechetova.pdf.
7. Иванов В.Н. Федерализм и безопасность государства [Текст] / В.Н. Иванов // М., Социс. – 2004. – № 6. – С. 3-15.
8. Остроухова Г.С. Громадянськість пострадянського студентства: український та білоруський варіанти [Текст] / Г.С. Остроухова, Р.В. Шейко // Вісник Харківського нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна. Сер. Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи. – 2005. – № 652. – С. 168-175.
9. Филиппова Л.Е. Концепция политической власти Ч.Э. Мерриам: автореф. дис. ... канд. полит. наук: 23.00.01 [Текст] / Л.Е. Филиппова; МГУ им. М.В. Ломоносова – М., 2006. – 25 с.
10. Сокурянська Л.Г. Дефіцит громадянської ідентичності молоді як соціокультурний феномен: чинники актуалізації [Текст] / Л.Г. Сокурянська, Г.С. Остроухова // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: Збірник наукових праць. – Х.: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2008. – С. 520-525.
11. Социология: Энциклопедия [Текст] / Сост. А.А. Грицанов, В.Л. Абушенко, Г.М. Евелькин, Г.Н. Соколова, О.В. Терещенко. – Мн.: Книжный Дом, 2003. – 349 с.
12. Піменова О. О. Свобода особистості - пріоритет сучасної освіти [Текст] / О.О. Піменова // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: Зб. наукових праць: у 2 т. – Т. 1. – Харків, 2006. – С. 391-394.
13. Белова Л. Теоретичні засади виховання у сучасному вищому навчальному закладі [Текст] / Л. Белова // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: Збірник наукових праць. – Харків, 2005. – С. 575-577.

Стаття надійшла до редакції 07.08.2013

REFERANCES:

1. *Yermakova T.G. Funkcii osviti v umovah її regionalizacii: zmist ta riven' vikonannja: avtoref. dis. ... kand. sociol. nauk: 22.00.04. (Functions of education in terms of its regionalization: the content and level of performance. Social science diss.) Kharkivs'kij nacionalnij universitet vnutrishnih sprav. Kharkiv, 2008. 24 p.*
2. *Altuhov V.M. Problemi formuvannja cilisnogo obrazu Ukraini na zanjattjah z ukrains'koї movi v umovah tehnicnogo VNZ (Problems of holistic image of Ukraine in the Ukrainian language classes in technical university) Stosunki Shodu ta Zahodu Ukraini: sub'ekti, interesi, cinnosti: Zb. nauk. prac'; nauk. red. I.F. Kononov. Lugans'k: Znannja, 2007. pp. 247-256.*
3. *Kozlovec' M.A. Identichnist': ponjattja, struktura i tipi (Identity: the concept, structure and types). Visnik Zhitomir's'kogo derzhavnogo universitetu im. I. Franka, 2011, no. 57, pp. 3-9.*
4. *Horuzhij S.S. Azbuka identichnosti (Alphabet of identity). Iskusstvo kino, 2001, no. 9. Regime to access: http://kinoart.ru/archive/2001/09/n9-article15.*
5. *Karas' A. Gromadjans'ke suspil'stvo v aspekti diskursivno-etichnih praktik: ukrains'kij kontekst (Civil society in terms of discourse and ethical practices: ukrainian context). Regime to access: http://ukrlife.org/main/cxid/8gromsus.doc.*
6. *Krechetova V.A. Sutnist' i problemi vimiru gromadjans'koї identichnosti (Nature and problems of civic identity measurement). Sociologichni doslidzhennja suchasnogo suspil'stva: metodologija, teoriya, metodi. Visnik KNU im. V.N.Karazina. Kharkiv, 2009, no. 23. Regime to access: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/natural/vkhnu/Soc_dos/2009_844/articles/Krechetova.pdf.*
7. *Ivanov V.N. Federalizm i bezopasnost' gosudarstva (Federalism and security of the state). M., Socis, 2004, no.6, pp. 3-15.*
8. *Ostrouhova G.S. Gromadjans'kist' postradjans'kogo studentstva: ukrains'kij ta bilorus'kij variant (Citizenship post-Soviet student: Ukrainian and Belarusian variant). Sociologichni doslidzhennja suchasnogo suspil'stva: metodologija, teoriya, metodi. Visnik KNU im. V.N. Karazina, Kharkiv, 2005, no. 652, pp. 168-175.*
9. *Filippova L.E. Konceptija politicheskoy vlasti Ch.E. Merriama: avtoref. dis. ... kand. polit. nauk: 23.00.01 (Ch.E. Merriam's concept of political properties. Political Science diss.). MGU im. M.V. Lomonosova. Moscow, 2006. 25 p.*
10. *Sokurjans'ka L.G. Deficit gromadjans'koї identichnosti molodi jak sociokul'turnij fenomen: chin-*

niki aktualizacii (Deficiency of youth civic identity as a sociocultural phenomenon: actualization factors). *Metodologija, teorija ta praktika sociologichnogo analizu suchasnogo suspil'stva: Zbirnik naukovih prac' KNU im. V.N. Karazina*, Kharkiv, 2008. pp. 520-525.

11. Sociologija: Jenciklopedija (Sociology: Encyclopedia) / Sost. A.A. Gricanov, V.L. Abushenko, G.M. Evel'kin, G.N. Sokolova, O.V. Tereshhenko. Minsk.: *Knizhnyj Dom*, 2003. 349 p.

12. Pimenova O.O. Svoboda osobistosti - prioritet suchasnoi osviti (Individual freedom - a priority of modern education). *Metodologija, teorija ta praktika sociologichnogo analizu suchasnogo suspil'stva: Zbirnik naukovih prac' v 2 t*, T. 1. Kharkiv, 2006. pp. 391-394.

13. Belova L. Teoretichni zasady vihovannja u suchasnomu vishhomu navchal'nomu zakladi (The theoretical basis of education in modern university). *Metodologija, teorija ta praktika sociologichnogo analizu suchasnogo suspil'stva: Zbirnik naukovih prac'*. Kharkiv, 2005. pp. 575-577.

Кречетова Віра Альбертівна – асистент
Донецький національний технічний університет
Адреса: 83001, м. Донецьк, вул. Артема, 58
Телефон: +38 (062) 202-60-71, E-mail: 2002verak@mail.ru

Krechetova Vira Albertivna – assistant
Donetsk national technical university
Address: 58, Artyoma Str., Donetsk, Ukraine, 83001
Phone: +38(062) 202-60-71, E-mail: 2002verak@mail.ru